AUTOREFERAT

1. Imię i nazwisko: Witold Wojciech Mędykowski

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/artystyczne z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz rozprawy doktorskiej.

a) magister inżynier rolnictwa, Wydział Rolniczy, Akademia Rolnicza w Lublinie (Obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, 24 listopada 1986.

b) B.A – Wydział Humanistyczny, kierunek: judaistyka (historia narodu żydowskiego), historia ogólna, jidysz, Uniwersytet w Tel Awiwie, Izrael, 24 czerwca 1999.

c) M.A. – Wydział Humanistyczny, kierunek: współczesna historia Żydów, Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie, Izrael, 18 kwietnia, 2004.

d) Doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce, nadany przez Radę Naukową Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk w dniu 29 stycznia 2010, na podstawie rozprawy: 'Pogromy 1941 roku w byłej sowieckiej strefie okupacyjnej. Kontekst historyczny, społeczny i kulturowy. Teoria pogromów." Promotorem przewodu doktorskiego był prof. dr hab. Krzysztof Jasiewicz, a recenzentami: Prof. Dr hab. Daniel Boćkowski (UwB). i prof. Dr hab. Wojciech Materski (ISP PAN).

e) Doktor filozofii nadany przez Prezydenta, Rektora i Senat Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie w dniu 8 czerwca 2014 na podstawie rozprawy: "Between Slavery, Extermination and Survival: Forced Labor of Jews in General Government during the years 1939-1943". Promotorem pracy był prof. Daniel Blatman.

f) Studia post doktoranckie, Międzynarodowy Instytut Badań nad Holokaustem, Yad Vashem, Jerozolima, Izrael, 2014-2015.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/artystycznych.

1998-2004 Centralne Archiwum Historii Narodu Żydowskiego w Jerozolimie (praca nad materiałami dotyczącymi ziem polskich i przygotowanie publikacji na ten temat).

1998-2006 - Sekretarz Naukowy, Centrum Badań nad Historią i Kulturą Żydów Polskich, Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie.

2001-2008 - Kierownik sekcji rejestracji materiałów polskich, Archiwum Yad Vashem

2008-2009 – ekspert sądów niemieckich w zakresie wniosków w ramach "Ustawy o emeryturach za pracę w gettach"- *Gesetz zur Zahlbarmachung von Renten für Beschäftigung in einem Ghetto* (ZRGB).

2008-2010 - Specjalista ds. Holokaustu na ziemiach polskich, Archiwum Yad Vashem

Od 2010 r. - Kierownik sekcji pozyskiwania materiałów archiwalnych w Polsce, Archiwum Yad Vashem – prowadzenie liczne projekty pozyskiwania materiałów archiwalnych z Archiwów Państwowych w Polsce, Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, Instytutu Pamięci Narodowej i innych ważnych instytucji zachowujących ważne zbiory materiałów archiwalnych z okresu międzywojennego, Holokaustu i okresu powojennego.

2011 - Nauczanie na Uniwersytecie w Hajfie, Departament Historii Żydów: seminarium magisterskie (M.A.): "Żydzi polscy podczas II wojny światowej i Holokaustu".

2012-2013 - Międzynarodowy Instytut Badań Holocaustu, Yad Vashem: Polski projekt bibliograficzny.

2014-2015 – Studia podoktoranckie, Międzynarodowy Instytut Badań nad Holokaustem, Yad Vashem.

2015-2016 - ekspert - badania historyczne dotyczące działaczek żydowskich organizacji kobiet syjonistycznych (WIZO) we Lwowie. Praca na zlecenie WIZO Israel (*Women's International Zionist Organization*).

4. Wskazanie osiągnięcia* wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

a) Tytuł osiągnięcia naukowego/ artystycznego:

Polityka prześladowań i eksploatacji gospodarczej Żydów na ziemiach polskich okupowanych przez III Rzeszę w latach 1939-1945 ze szczególnym uwzględninem gett i obozów pracy.

b) Autor/ autorzy/tytuł, rok wydania, nazwa wydawnictwa (o ile nie podano inaczej udział Witolda Mędykowskiego to 100%):

The First to be Destroyed: The Jewish Community of Kleczew and the Beginning of the Final Solution, Anetta Głowacka-Penczyńska, Tomasz Kawski, Witold Mędykowski, ed. Tuvia Horev, Academic Studies Press, Boston, 2015, 648 pages. (ISBN 9781618112842 (twarda oprawa) / 9781618114846 (miękka oprawa)).
Udział 60%

Mędykowski, Witold Wojciech. *Macht Arbeit Frei? German Economic Policy and Forced Labor of Jews in the General Government, 1939-1943.* Boston: Academic Studies Press, 2018, 418 pages. (ISBN 9781618115966 (twarda oprawa) / 9781618119568 (miękka oprawa)). Open Access: [https://www.jstor.org/stable/j.ctv75d8v5]

<u>Artykuły w publikacjach zbiorowych:</u>

Mędykowski Witold, "Mustergau, Judenreservat i załamanie się polityki wysiedleń Żydów i Polaków z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939-1941," in: *Eksterminacja w systemie niemieckim i sowieckim*, red. Sabina Bober, Lublin, 2017, ss. 75-104.

Mędykowski Witold, "Oczyma ofiar. Postrzeganie OUN, UPA i Ukraińców przez Żydów w latach Zagłady", in: *OUN, UPA i zagłada Żydów*, ed. Andrzej Zięba, Księgarnia Akademicka, Kraków, 2016, ss. 581-630.

Mędykowski, Witold, 'Der jüdische Kampf um Lebensunterhalt in den Ghettos des Generalgouvernements', in: *Lebenswelt Ghetto: Alltag und soziales Umfeld während der nationalsozialistischen Verfolgung*, Hrsg. Imke Hansen, Katrin Steffen und Joachim Tauber, Harrassowitz Vlg., Wiesbaden, 2013, ss. 226-241. (język niemiecki).

Mędykowski, Witold, 'Archives and Institutions in Israel' in: *Guide to the Sources on the Holocaust in Occupied Poland*, Ed. Alina Skibińska, European Holocaust Research Infrastructure (EHRI) 2014, ss. 143-176.

Mędykowski Witold, Prześladowani - powstańcy - jeńcy: zbiorowy portret żydowskich papierosiarzy z pl. Trzech Krzyży - uczestników Powstania Warszawskiego, in: *Szkice z dziejów obozów w Lamsdorf/Łambinowicach. Historia i współczesność*, zeszyt 5, red. Piotr Stanek, CMJW w Łambinowicach-Opolu, Opole 2013, s. 140-168.

Mędykowski Witold, 'Wie überdauert ein Ghetto? Mikroökonomische Aspekte', in: *Arbeit in den nationalsozialistischen Ghettos*, Einzelveröffentlichungen des DHI Warschau 29, red. Jürgen Hensel, Stephan Lehnstaedt, Fibre, Osnabrück, 2013, ss. 53-69. (język niemiecki).

Mędykowski Witold, 'Cesty nádeje: Úteky Židov z Pol'ska cez Slovensko v rokoch 1943-1944', w. *Druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska*, Museum SNP, Banská Bystrica, 2010, ss. 36-44. (język słowacki).

Hasła encyklopedyczne

Błonie, W. Mędykowski and M. Dean, *Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933-1945, Volume II, Ghettos in German-Occupied Eastern Europe, Part B*, Geoffrey P. Megargee, General Editor, Martin Dean, Volume Editor, Bloomington 2012., s. 364-366.
60%

Grójec, W. Mędykowski and M. Dean, *Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933-1945, Volume II, Ghettos in German-Occupied Eastern Europe, Part B*, Geoffrey P. Megargee, General Editor, Martin Dean, Volume Editor, Bloomington 2012., s. 376-378.
60%

Jadów, W. Mędykowski and M. Dean, *Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933-1945, Volume II, Ghettos in German-Occupied Eastern Europe, Part B*, Geoffrey P. Megargee, General Editor, Martin Dean, Volume Editor, Bloomington 2012., s. 379-380.
60%

c) Omówienie celu naukowego / artystycznego ww. pracy/ prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania:

Osiągnięcie naukowe będące przedmiotem postępowania habilitacyjnego podsumowuje pewien etap prowadzonych przeze mnie badań prowadzonych od początku obecnego wieku, a dotyczących polityka prześladowań i eksploatacji gospodarczej Żydów na ziemiach polskich okupowanych przez III Rzeszę w latach 1939-1945, ze szczególnym uwzględnieniem gett i obozów pracy. Początkowo badania skupiały się głównie na sytuacji Żydów na Kresach Wschodnich. Badania te skupiały się na zbadaniu w sposób szczególny, pierwszego okresu, czyli początku Operacji "Barbarossa" i tego co nastąpiło w ślad za tym, czyli fala pogromów ludności żydowskiej i masowe mordy tejże ludności przez specjalne grupy operacyjne (*Einsatzgruppen*). Badania te zaowocowały rozprawą doktorską i książką wydaną w 2012 roku pod tytułem: Witold Mędykowski, *W cieniu gigantów. Pogromy 1941 roku w byłej sowieckiej strefie okupacyjnej. Kontekst historyczny, społeczny i kulturowy*, ISP PAN, Warszawa, 2012, ISBN 9788360580950; II wydanie w 2018, ISBN 9789659003808. Książka ta dokonuje analizy istoty pogromów i mordów na Żydach w latach okupacji niemieckiej. Łączące się z nimi postawy ludności polskiej i żydowskiej na Kresach Wschodnich to nie tylko temat sporów toczących się obecnie w środowiskach akademickich, lecz także część tzw. wiedzy powszechnej, ważny element formujący świadomość społeczną i pamięć zbiorową. Autor nie tylko przedstawia i analizuje pogromy, ale umieszcza je w szerszym kontekście historycznym na tle konfliktów społecznych początku XX wieku oraz w szerokim obszarze geograficznym, od Litwy, Łotwy i Estonii, poprzez tereny wschodnie Polski, okupowane przez wojska sowieckie po 17 września 1939 roku, aż po Północną Bukowinę i Besarabię. Publikacja ta rekapituluje, podsumowuje, przeprowadza syntezę badanych zagadnień, ale i zaprasza do dyskusji. Zjawisko pogromu domaga się bowiem pogłębionego spojrzenia. W książce przedstawiono nie tylko stosunki etniczne panujące na omawianym obszarze, czyli obszarze okupacji sowieckiej w latach 1939-1941, która pokrywa się w

dużej części ze Strefą Osiedlenia Żydów w Imperium Rosyjskim. Stosunki te były niejednokrotnie bardzo złożone, polegające na wzajemnej izolacji poszczególnych grup etnicznych, jednocześnie wielu punktów stycznych, gdzie nastąpiło spotkanie tych grup, np. w szkołach, na uniwersytetach, na ulicy, na rynku, w biurach i urzędach. Chociaż pogromy nie były zjawiskiem nowym, miały ona bardzo ograniczony zasięg i ilości poszkodowanych, tzn. zabitych, rannych i poniesionych szkód materialnych. Najbardziej krwawe pogromy miały w okresach wojny, podczas rozkładu lub nieistnienia instytucji państwowych, mogących kontrolować nastroje społeczne i dokonywać interwencji. Dlatego też najbardziej krwawe pogromy miały miejsce w latach 1918-1919 na obszarze walk na Ukrainie i w miastach, które przechodziły z rąk do rąk, gdzie ludności żydowska znalazła się w potrzasku pomiędzy walczącymi stronami i była oskarżona o współpracę z przeciwnikiem. Okres międzywojenny, pomimo napięć społecznych i etnicznych, był okresem stosunkowo stabilnym. Ponowny wybuch pogromów nastąpił latem 1941 roku, tym razem były to najbardziej okrutne pogromy, które najczęściej nastąpiły tuż po wkroczeniu wojski niemieckich. Właściwie odczytano mordercze intencje wojska i administracji niemieckiej w stosunku do Żydów. Okres okupacji i administracji sowieckiej wzmocnił te reakcje, podczas których nastąpiło przetasowania różnych grup społecznych, spośród których chyba najbardziej widoczni byli Żydzi. Autor poświęcił całą II część książki analizie pogromów, której rezultaty pojawiły się w części III, stanowiącej analizę teoretyczną zjawiska pogromów, zarówno w okresie pokoju jak i w okresie wojny. Należy również dodać, że okres pogromów i pierwszej fali mordów Żydów przez socjalne grupy operacyjne, przy współpracy miejscowej milicji i miejscowej ludności, poważnie naruszyły istniejące dotąd kontakty pomiędzy ludnością żydowską a innymi lokalnymi grupami etniczno-religijnymi. Wpłynęło to w sposób katastrofalny ma poczucie izolacji przez Żydów, wyobcowanych pośród wrogo nastawionej ludności. Charakterystyczne jednak było i to, że najczęściej pomoc w przetrwaniu nadeszła ze strony mniejszości etnicznych i religijnych, np. Czechów, Polaków, zakonników prawosławnych i przesiedleńców. Należy również dodać, że część obszarów, które były przedmiotem dalszych zainteresowań badawczych autora, leżały na terenie Generalnego Gubernatorstwa, a konkretnie te tereny, które znalazły się na obszarze Dystryktu Lwów.

Uzupełnieniem książki o pogromach lata 1941 roku stanowi obszerny artykuł: Mędykowski Witold, "Oczyma ofiar. Postrzeganie OUN, UPA i Ukraińców przez Żydów w latach Zagłady", in: *OUN, UPA i zagłada Żydów*, ed. Andrzej Zięba, Księgarnia Akademicka, Kraków, 2016, ss. 581-630. Przedstawiono w nim stosunek OUN i UPA oraz ludności ukraińskiej na terenach Zachodniej Ukrainy (Małopolski Wschodniej) do Żydów, głównie w okresie 1942-1944.

Dalsze badania dotyczyły w sposób bardziej ukierunkowany polityki prześladowań i eksploatacji gospodarczej Żydów na ziemiach polskich okupowanych przez III Rzeszę w latach 1939-1945 ze szczególnym uwzględnieniem gett i obozów pracy, a w szczególności obszarów Kraju Warty i Generalnego Gubernatorstwa. Istotną role w tych badaniach odegrało przygotowanie w latach 2011-2014 roku, wspólnie z dr Anettą Głowacką-Penczyńską z UKW w Bydgoszczy i Prof. Tomasza Kawskiego, na zlecenie „Dr Tuvia Horev and Familii Rachvalsky Foundation" (Izrael-USA, badania

nad dziejami społeczności żydowskiej w Kleczewie. Wyniki badań zostały upowszechnione w postaci monografii *The First to be Destroyed. The Jewish Community of Kleczew and the Beginning of the Final Solution*, Academic Studies Press", Boston 2015, 628 stron, (ISBN 9781618112842). Jest to wydawnictwo nawiązujące do tradycji publikowania żydowskich ksiąg pamięci. Praca ta powstała w oparciu o szeroką kwerendę praktycznie wszystkich źródeł polskich, izraelskich, niemieckich i amerykańskich, od okresu wczesno nowożytnego po współczesność. Punktem wyjściowym w przygotowaniu tej pracy było badanie i opisanie dziejów społeczności żydowskiej Kleczewa i okolicy. Podczas gdy dr Anetta Głowacka-Penczyńska i prof. Tomasz Kawski opracowali dzieje Kleczewa i okolicy od początków istnienia społeczności żydowskiej w tym mieście i jej stosunków z okolicznymi społecznościami żydowskimi aż do okresu międzywojennego włącznie, autor tego tekstu skupił się głównie na okresie wojennym, powojennym oraz opracowaniem i redakcją ostatecznego tekstu książki, przygotowanie jej do druku, wybór fotografii, przygotowanie map i rozbudowanie tabel, list ofiar i załączonych dokumentów.

Praca nad materiałami dotyczącymi Kleczewa, nie mogła pozostać tylko w jednym kręgu geograficznym tejże miejscowości i najbliższych okolic. Wojna spowodowała wielkie przemieszczenia ludności żydowskiej, na początku, kleczewianie służący w wojsku polskim, służyli na froncie następnie szukali dróg powrotu do rodziny, która często przemieściła się do innych miejscowości. Po wkroczeniu wojsk niemieckich, władzę w Kleczewie i okolicy przejęli najczęściej miejscowi Niemcy, a Żydzi i Polacy zostali zepchnięci na dalszym plan. Już po kilku tygodniach rozpoczęły się też pierwsze fale deportacji Polaków i Żydów do Generalnego Gubernatorstwa. Pozostali Żydzi z Kleczewa zostali w lipcu 1940 roku przeniesieni do jednego z wiejskich gett, w Zagórowie (*Hinterberg*). Był to kolejny etap rabunku własności i koncentracji ludności żydowskiej. Książka *The First to Be Destroyed* nie podejmuje tematu getta Litzmanstadt, jednak dyskutuje w sposób intensywny proces dojrzewania decyzji dotyczącej rozpoczęcia masowych mordów ludności żydowskiej w Kraju Warty. Nastąpiło to latem 1941 roku, podobnie jak decyzje dotyczące częściowej eksterminacji ludności żydowskiej na obszarach okupacji sowieckiej z lat 1939-1941. Różnica polegała na tym, że na Wschodzie dokonywano masowych rozstrzeliwań, podczas gdy w Kraju Warty proces eksterminacji był w pewnym sensie kontynuacją rozwiązań i doświadczeń uzyskanych podczas eutanazji (*Aktion T4*) chorych obywateli niemieckich z zakładów psychiatrycznych oraz obywateli niemieckich posiadających różnego rodzaju deformacje fizyczne, określanych wspólnym terminem: "życie niegodne życia" (*Lebensunwertes Leben*). Rozwiązania te opierały się na zastosowaniu gazu – tlenku węgla – w zamkniętych pomieszczeniach oraz w zamkniętych nadwoziach samochodów. Komando Herberta Lange dokonywało takich właśnie mordów w szpitalach psychiatrycznych w Dziekance, Owińsku, Kochanówce w okolicy Łodzi i Prusach Wschodnich. Złożony proces decyzyjny, umotywowany brakiem środków żywności i innych niezbędnych dla przetrwania pozbawionych własności i dobytku Żydów, przedstawiono jako najbardziej humanitarny. Żydzi mieli być pozbawieni życia, zamiast być poddani cierpieniu. Ponadto władze Kraju Wary, w tym Namiestnik Rzeszy, Gauleiter Arthur Greiser, zamierzał ogłosić swój

okręg administracyjny wolny od Żydów (*judenrein*) a w domach wysiedlonych Polaków i Żydów, zamierzano osiedlić i faktycznie osiedlono Niemców a Rosji, krajów bałtyckich i Besarabii (w latach 1939-1940). Proces eksterminacji gett wiejskich, w tym i Zagórowa dokonano pod koniec września i w pierwszych dniach października 1941 roku. Komando Lange, dokonywało w lasach w okolicy Kazimierza Biskupiego eksperymentów nie tylko w metodach zabijania, ale także usuwania ciał ofiar. Te drastyczne metody są opisane szerzej w książce. Doświadczenia z tego okresu wykorzystano kilka tygodni później, kiedy to Komando Lange otrzymało zadanie utworzenia i uruchomienia pierwszego obozu śmierci w Chełmnie nad Nerem (*Kulmhof*). Obóz ten, a raczej ośrodek zagłady składał się z dwóch obiektów, jeden to pałac w Chełmnie, wraz z przylegającymi budynkami, a drugi to miejsce wyładowywania ciężarówek gazowych w Lesie Rzuchowskim. Było to miejsce, gdzie były masowe groby, a w późniejszym okresie miejsce palenia zwłok.

Jednak nie wszyscy mieszkańcy Kleczewa i okolicy spotkała śmierć w miejscach zagłady. Cześć młodych i zdolnych do pracy ludzi, znalazła się w obozach pracy przymusowej na terenie Kraju Warty i poza nim. Niektórzy przeżyli wojnę i wrócili do Kleczewa w poszukiwaniu najbliższych i próbowali odzyskać coś z dawnych nieruchomości, aby później emigrować do Izraela, Francji, USA i innych krajów.

Książka o Kleczewie jest zarówno rodzajem pracy przypominającej tradycję pisania ksiąg pamięci wspólnot żydowskich, które zostały wyniszczone w okresie Holokaustu (żyd. *Jizkor Bicher*), pomimo, że była pracą przygotowaną na podstawie szerokiej dokumentacji archiwalnej i tylko w niewielkiej, choć istotnej części na podstawie relacji i wspomnień. Na przykład opis ewakuacji Żydów z Zagórowa do miejsca kaźni w okolicy Kazimierza Biskupiego znaleziono w tylko jednej relacji rodziny, która uciekła z Zagórowa do Sompolna. Jednakże książka *The First to be Destroyed* to również praca, która w olbrzymiej części opisuje proces prześladowań Żydów w Kraju Warty, ich wysiedlenia, przesiedlenia do gett wiejskich, a później proces ich eksterminacji zarówno w lasach koło Kazimierza Biskupiego, jaki i w *Kulmhof*, które to metody i miejsca stały się wzorcem do budowy pozostałych obozów śmierci na terenie Generalnego Gubernatorstwa, gdzie dokonano mordu Żydów polskich, jak i europejskich. Pomimo ograniczonej popularności, książka ta przedstawia proces powstawania idei, podejmowania decyzji i realizacji mordu ludzi metodami przemysłowymi.

Uzupełnieniem tej pracy jest publikacja "Mustergau, Judenreservat i załamanie się polityki wysiedleń Żydów i Polaków z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939-1941", in: *Eksterminacja w systemie niemieckim i sowieckim*, red. Sabina Bober, Lublin, 2017, ss. 75-104. W artykule przedstawiono w jaki sposób dążenie Artura Greisera do usunięcia wszystkich Żydów z Kraju Warty i uzyskania stanu obszaru wolnego od Żydów *judenrein*, załamało się wskutek zarówno trudności logistycznych, oporu ze strony władz Generalnego Gubernatorstwa, jaki i z powodu wpływu na to procesów kolejnych podbojów i w związku z tym zmianami polityki w stosunku do Żydów.

Trzecim i chyba najważniejszym obszarem badań autora jest polityka prześladowań i eksploatacji gospodarczej Żydów przez władze i instytucje niemieckie na obszarze Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939-1945 ze szczególnym uwzględnieniem gett i obozów pracy.

Spośród opublikowanych artykułów należy wymienić dwa artykuły opublikowane w języku niemieckim: 'Der jüdische Kampf um Lebensunterhalt in den Ghettos des Generalgouvernements', [w:] *Lebenswelt Ghetto: Alltag und Soziales Umfeld während der nationalsozialistischen Verfolgung*, Hrsg. Imke Hansen, Katrin Steffen und Joachim Tauber, Harrassowitz Vlg., Wiesbaden, 2013, ss. 226-241 oraz 'Wie überdauert ein Ghetto? Mikroökonomische Aspekte', [w]: *Arbeit in den nationalsozialistischen Ghettos*, Einzelveröffentlichungen des DHI Warschau 29, red. Jürgen Hensel, Stephan Lehnstaedt, Fibre, Osnabrück, 2013, ss. 53-69. Przedstawiono w nich codzienną walkę Żydów o zdobycie środków do życia w warunkach masowego rabunku mienia, transferu do gett, co wiązało się chyba z największą utratą nieruchomości. Podczas przeniesienia do gett czy też koncentracji w innych miejscowościach, jak to miało miejsce w przypadku przeniesienia ludności żydowskiej z zachodnich powiatów dystryktu warszawskiego, utracono bezpowrotnie nieruchomości, mieszkania wraz z całym wyposażeniem, przedmioty domowego użytku oraz odzież. Ten proces transferu do gett nie był dostatecznie analizowany, miał on jednak daleko idące skutki, jeśli chodzi o utratę zasobów materialnych i redukcję szans przeżycia w ciągu dalszego etapu okupacji. Podczas gdy w wielu przypadkach ukrywającym się Żydom udzielono bezpłatnej pomocy, wysokie koszty utrzymania, częste rabunki i szantaż powodowały, że posiadanie środków materialnych było istotnym czynnikiem pozwalającym na przeżycie.

Kompleksowej analizy niemieckiej polityki ekonomicznej wobec Żydów, a w szczególności eksploatacji pracy przymusowej dokonano w książce pod tytułem: *Macht Arbeit Frei? German Economic Policy and Forced Labor of Jews in the General Government, 1939-1943.* Boston: Academic Studies Press, 2018 (ISBN 9781618115966 (twarda oprawa) / 9781618119568 (miękka oprawa)). Open Access: [https://www.jstor.org/stable/j.ctv75d8v5]

Ponieważ praca ogólnie dostarcza środków utrzymania, jest ważna dla gospodarki i istnienia każdego społeczeństwa. Jednak w tym przypadku mamy do czynienia nie tylko z pracą, ale z "pracą przymusową" w czasach wojny i Holokaustu. Była to jedna z największych katastrof Żydów, jeśli nie największą katastrofa i bez wątpienia jednym z najczarniejszych czasów w dziejach ludzkości. Dlatego znaczenie utrzymania i pracy ma nowe i ważne znaczenie. Zwłaszcza jeśli określenia takie jak "praca," "produktywność" i "użyteczność" są tymi, które mogą ocalić życie zdolnych do życia Żydów przed nieuchronną zagładą. Termin "praca przymusowa" (*Zwangsarbeit*) jest kluczowym terminem, ponieważ poza niektórymi wariantami, to słowo używano do określenia pracy Żydów przez większość okresu istnienia Generalnego. Ale pytanie dotyczy nie tylko semantyki, ale raczej prawdziwego znaczenia ukrytego pod tym pojęciem w oficjalnych dokumentach Generalnego Gubernatorstwa. Termin ten dość szybko przekształcił się w coś innego, co oznacza "niewolniczą pracę" (*Sklavenarbeit*), chociaż oficjalny establishment nazistowski próbował uniknąć jego użycia. Okres wykorzystania pracy przymusowej w Generalnym Gubernatorstwie można podzielić na dwie

kluczowe fazy: pierwszą, kiedy Żydzi pracowali w celu zdobycia środków utrzymania i drugi, w którym traktowali pracę, jako sposób na uratowanie się przed natychmiastowym wyniszczeniem.

Pierwszy okres rozpoczyna się wraz z wybuchem wojny i kończy się wraz z początkiem akcji Reinhardt. Należy podkreślić, że w tym okresie większość Żydów w okupowanej Polsce, a zwłaszcza na terenie Generalnego Gubernatorstwa, nadal żyła. Ponadto w tym okresie Żydów deportowano z terenu Kraju Warty i innych dawnych ziem polskich przyłączonych do Rzeszy, a także z Rzeszy (Wiedeń, Szczecin i innych miejscowości). Dlatego problem znalezienia środków utrzymania i pracy dotyczył milionów Żydów. Współczesne badania wciąż nie poświęcają wystarczająco dużo miejsca i uwagi na to pytanie.

Dodatkowym znaczeniem badań nad pracą przymusową jest zrozumienie jego roli w polityce gospodarczej władz niemieckich w Generalnym Gubernatorstwie. Gospodarka wojenna ma swoje zasady i różni się od wolnorynkowej gospodarki kapitalistycznej. Jednak "gospodarka getta" w gettach Generalnego Gubernatorstwa była szczególnym systemem gospodarczym, który można nazwać "gospodarką wymuszoną." To znacznie różniło się od ogólnego systemu gospodarczego poza gettami, który miał także swoje ograniczenia i przepisy. Jednak ten "wymuszony system ekonomiczny" ograniczały nie tylko ogólne ograniczenia prawne, reglamentacja źródeł energii, ograniczenia w funkcjonowaniu rynku itp. Miał on swoje własne cechy, gdy ludzie w gettach borykali się ze szczególnymi ograniczeniami prawnymi dotyczącymi Żydów, ograniczenie ruchu, utrudnienia w trensferze pieniędzy itp. System ten zmuszał Żydów do pracy w warunkach głodu, braku żywności i surowców, a w wielu przypadkach nie byli oni w stanie nawet wyżywić siebie i swoich rodzin. Byli oni niedostatecznie opłacani i wyzyskiwani. Ten system gospodarczy wymaga jednak dalszych badań.

Drugi okres, poczynając od *Aktion Reinardt*, rozpoczyna zupełnie nowy etap w życiu Żydów w Generalnym Gubernatorstwie, a także w innych obszarach okupowanej przez nazistów Europy Środkowej i Wschodniej. Ponieważ rozpoczął się okres częściowej likwidacji gett, brutalnych akcji likwidacyjnych i masowej deportacji do obozów śmierci, większość Żydów stanęła w obliczu niebezpieczeństwa zbliżającej się zagłady. Jedynym, który mógł liczyć na przedłużenie swego istnienia, byli zdolni mężczyźni i kobiety, którzy mogli pracować dla Niemców. Żydzi stanęli przed wyborem - pracować lub zginąć. Nie wszyscy Żydzi byli w stanie pracować. Jednak w wielu przypadkach nawet ci, którzy nie są szczególnie niepełnosprawni, starzy lub nieletni, dołożyli wszelkich możliwych starań, aby pracować. Należy jednak uważnie przyjrzeć się, czy praca naprawdę oznacza przetrwanie, czy nie. To pytanie jest bardzo ważne, ponieważ nie wszyscy pracujący Żydzi przeżyli. Część z nich niestety zginęła, a pozostali przeżyli. Czy w tym przypadku ideologia i polityka nazistowska były zgodne? Kim były osoby lub organizacje podejmujące te decyzje? Celem tych badań jest identyfikacja tych czynników, sprzeczne cele ich działalności, konkurencja, a nawet przeciwstawne interesy. Zastosowanie monolitycznego rozumienia SS okazuje się niepoprawne w przypadku Generalnego Gubernatorstwa. Co więcej, nawet z szerszej

perspektywy wydaje się, że SS, jak również jego różne struktury są mniej monolityczne niż jest to ogólnie postrzegane.

Praca przymusowa w ogóle, a praca przymusowa Żydów była szczególnie ważna również w kontekście terytorium III Rzeszy oraz terytoriów okupowanych przez nazistowskie Niemcy w Europie. Często wymieniane są różne liczby zagranicznych robotników, w tym więźniów obozów koncentracyjnych i robotników przymusowych, w tym także Żydów. Na przykład w 1944 r. Pracował w nazistowskich Niemczech 7.1 milionów zagranicznych pracowników. W sumie około 15 milionów obywateli radzieckich zostało zmobilizowanych do tej czy innej formy, by wykonywać pracę dla strony niemieckiej. Nie mamy żadnych dokładnych liczb dotyczących wszystkich okupowanych terytoriów, ale z pewnością możemy mówić o dziesiątkach milionów przymusowych robotników wykonujących codzienną pracę na rzecz reżimu nazistowskiego. W takim przypadku Generalnego Gubernatorstwa może służyć jako studium przypadku. Ze względu na złożoność rzeczywistości w Generalnym Gubernatorstwie, jest to ważne terytorium, ponieważ czas trwania okupacji miała tu miejsce polityka migracyjna, osiedlanie etnicznych Niemców, budowa większości obozów śmierci i działalność *Aktion Reinhardt* oraz rozwój przemysłu zbrojeniowego. Dokładne zbadanie wydarzeń w Generalnym Gubernatorstwie może wyjaśnić wiele kwestii dotyczących polityki nazistowskiej w ogóle, a polityki SS w szczególności. Chociaż Generalne Gubernatorstwo miało być niezależną jednostką administracyjną, okazało się ono miejscem, gdzie toczyły się ostre spory pomiędzy różnymi jednostkami administracji niemieckiej na różnych poziomach, czynników z Rzeszy, SS, Wehrmachtu, niemieckich przedsiębiorców, a także w mniejszym stopniu, polskich przedsiębiorców i instytucji żydowskich oraz osób prywatnych.

W ciągu ostatnich dwudziestu pięciu lat kwestia pracy przymusowej w okresie nazistowskim stała się przedmiotem nie tylko intensywnych badań, ale także przedmiotem sporów, różnych teorii i tez. Wielu badaczy przywołuje argumenty popierające takie czy inne stanowisko, próbując wyjaśnić znaczenie pracy przymusowej i różnych polityk, które prowadziły do unicestwienia milionów ludzi, w tym większości europejskich Żydów. Tak więc praca, praca przymusowa i gospodarka wojenna są bezpośrednio związane z kluczowymi pytaniami dotyczącymi natury państwa nazistowskiego.

Od początku okupacji niemieckiej praca przymusowa Żydów w Generalnym Gubernatorstwie była nie tylko wynikiem polityki gospodarczej, ale raczej ideologicznych uwarunkowań, które zostały zsynchronizowane z praktyczną szansą na ich realizację. Od samego początku istnienia Generalnego Gubernatorstwa władzę nad Żydami sprawował Wyższy Dowódca SS i Policji (*Höchere SS und Polizei Führer* - HSSPF), tj. aparat policji i SS, a nie administracji cywilnej. Decyzja dr Hansa Franka z 26 października 1939 r., dała kontrolę nad Żydami czynnikom nie-ekonomicznym, które w pełni wykorzystały tę sytuację. Żydzi w Generalnym Gubernatorstwie od samego początku stali się osobną grupą, której status obywatelstwa pozostawał niezdefiniowany. System prawny Generalnego Gubernatorstwa oddzielił Żydów od innych grup etnicznych i ustanowił specjalne przepisy dotyczące tylko ich. Ten system prawny wyłączył Żydów z przeważająco polskiego społeczeństwa i wepchnął ich w ręce policji i SS. Ponieważ policja i SS nie potrafili w jakikolwiek

racjonalny sposób poradzić z sobie ze sprawami ekonomicznymi i administracją, używali instrumentów siły i prześladowań, aby zmusić Żydów do wypełnienia ich rozporządzeń.

Dzięki żydowskiej pracy przymusowej władze skorzystały z bezpłatnej pracy, dzięki czemu otrzymywały usługi bez ponoszenia kosztów. Ten proces, który miał miejsce między październikiem 1939 r. a latem 1940 r. doprowadził większość rad żydowskich (*Judenräte*) do skraju bankructwa. To spowodowało, że administracja Generalnego Gubernatorstwa przekazywała kompetencje do urzędów pracy (*Arbeitsämter*), które stały się wyłącznie odpowiedzialne za organizację żydowskiej siły roboczej, a praca Żydów powinna być opłacana.

Jednakże, gdy rozpoczęła się *Aktion Reinhardt* w marcu 1942 r., wcześniejszy podział kompetencji z 4 lipca 1940 r. stał się nieaktualny. Administracja cywilna w Generalnym Gubernatorstwie utraciła swoje kompetencje w odniesieniu do Żydów na korzyść SS. Ponadto Hans Frank miał swojego "konia trojańskiego" w osobie dowódcy SS i policji (*SS und Polizeiführer* – SSPF) w dystrykcie Lublin, Odilo Globocnika, odpowiedzialnego bezpośrednio przed Himmlerem za realizację *Aktion Reinhardt*.

Wszystkie istniejące relacje między pracodawcami a pracownikami zostały anulowane. Rozpoczęto masowe mordowanie Żydów w Generalnym Gubernatorstwie, likwidację gett i ich przekształcenie w tzw. "małe getta" lub getta szczątkowe (*Restghetto*) czyli *de facto* obozy pracy. Od tego czasu robotnicy żydowscy pracowali bezpłatnie albo prawie za darmo. Dotychczas tylko robotnicy w tymczasowych obozach pracy pracowali bezpłatnie. Od 1942 roku robotnicy przymusowi, zarówno w gettach, jaki i obozach pracy stali się praktycznie więźniami będącymi własnością SS. Faktycznie posiadali status niższy od niewolników, walczących o fizyczne przetrwanie. Ta zmiana statusu robotników żydowskich została usankcjonowana przez Heinricha Himmlera. Zgodnie z okólnikiem z dnia 1 grudnia 1942 r. Wszyscy Żydzi byli uważani za więźniów HSSPF w Generalnym Gubernatorstwie (*Arbeitshäftlinge*). Co ciekawe, fakt, że do końca istnienia w Generalnego Gubernatorstwa kontynuowano używane terminu pracy przymusowej (*Zwangsarbeit*) w stosunku do Żydów. Ten termin stał się nieodpowiedni, ponieważ Żydzi traktowani byli jak niewolnicy. Faktycznie, nazistowski żargon rzadko stosował termin *Sklavenarbeit* (praca niewolnicza). Żydzi pracowali, aby pozostać przy życiu, choćby tylko tymczasowo. Ich ostatecznym przeznaczeniem była jednak pewna śmierć.

W kontekście rozważań opisanych powyżej możemy zadać pytanie: jakie były przesłanki wyeliminowania w pełni najkorzystniejszej i bardzo taniej pracy przymusowej w najcięższych momentach reżimu nazistowskiego? Czy motywacja ideologiczna była tak silna i tak ważna, że odrzucała racjonalne myślenie i zachowanie w celu zachowania reżimu nazistowskiego? W jakim stopniu samobójcze tendencje ideologicznych czynników tego reżimu były silniejsze od racjonalnych czynników związanych z Wehrmachtem, niemieckimi ekonomistami i przemysłowcami? Odpowiedź na te pytania znajdziemy już latem i jesienią 1941 roku. Zgodnie z teorią *Blitzkrieg*, Wehrmacht zgodził się na *Hungerplan* - masowe zagłodzenie na śmierć milionów sowieckich obywateli i jeńców

wojennych w 1941 i 1942. Do lutego 1942 r. około 2,8 miliona radzieckich jeńców wojennych zmarło z głodu, braku podstawowych warunków higienicznych i braku zakwaterowania. Nie wiemy, ilu innych radzieckich i nie-radzieckich obywateli zmarło w tym samym czasie. Jednocześnie Wehrmacht zgodził się zezwolić na działania specjalnych grup operacyjnych (*Einsatzgruppen*) na tyłach frontu, którzy popełnili masowe mordy, głównie ludności żydowskiej i podejrzanych o komunistów. Zezwolono nawet *Einsatzkommandos* na penetrację obozów jenieckich w celu filtrowania sowieckich komisarzy politycznych. Tak więc od początku nazistowskiego reżimu zdecydowano się osiągnąć cele ideologiczne, eliminując inne względy prawne czy humanitarne.

W szczytowym okresie operacji Barbarossa podjęto decyzje dotyczące ostatecznego rozwiązania. W dniu 20 stycznia 1942 r. odbyła się konferencja Wannsee, która potwierdziła zgodę najwyższych organów administracji cywilnej na likwidację Żydów. Tak więc już w 1941 r. i na początku 1942 r. najwyższe instancje administracji wojskowej i cywilnej wyraziły zgodę na politykę masowego mordowania Żydów, a także nie-Żydów, którzy byli jednocześnie cenną siłą roboczą. Próba korygowania ideologicznie motywowanych decyzji przyszła później, gdy sytuacja Niemiec stała się krytyczna. Nawet wtedy czynniki ideologiczne były silniejsze niż czynniki ekonomiczne, które przede wszystkim chciały zachować wysoki poziom produkcji i wysokie zyski, ale nie Żydów. Żydzi stanowili tylko jeden element, a nie decydujący lub istotny.

Termin "praca przymusowa" od początku wojny praktycznie do jej końca został użyty w celu nazywania różnego rodzaju pracy wykonywanej pod przymusem. Jednak jego znaczenie stale podlegało ewolucji. Hans Frank w swoim dekrecie z dnia 26 października 1939 r. w ogóle nie zdefiniował tego terminu. Jedynie kolejne rozporządzenia wydane przez HSSPF w Generalnym Gubernatorstwie, Friedricha-Wilhelm Krügera, można uznać, że praca wykonywana na rzecz organów zamawiających lub społeczeństwa była bezpłatna. Jednak od początku nie było to prawda. Praca ta nie była opłacana przez władze niemieckie, lecz Judenraty, które starały się zrekompensować pracę robotników żydowskich. Początkowo przymusowa praca oznaczała, że był to dzień bezpłatnej pracy w tygodniu, wykonywanej przez zdolnych do pracy Żydów. Żydzi ci mogą być zatrudnieni w płatnych miejscach pracy (*Beschäftigung für Belohnung*) przez resztę tygodnia. Jednakże rady żydowskie w celu zapobieżenia nieobecności w regularnych miejscach pracy, a także ze względu na coraz większą liczbę Żydów ubogich i bezrobotnych wprowadziła system wymiany osób zmobilizowanych przez innych bezrobotnych. Tym samym niektórzy Żydzi w ogóle nie wykonywali pracy przymusowej, płacąc za to, podczas gdy inni pracują nieprzerwanie w ramach grup przymusowych lub tzw. Batalionów Pracy. Kolejną odmianą "pracy przymusowej," przekraczającą pierwotną definicję pracy przymusowej, była praca w wczesnych obozach pracy, które istniały w Generalnym Gubernatorstwie od 1940 r. do 1942 r. Zgodnie z ugodą z dnia 4 lipca 1940 r. praca w obozach pracy była nieopłacone przez władze. Natomiast w gettach bezpłatnie pracowano jeden dzień w tygodniu, przez pozostałe dni wykonując prace płatne.

Od początku *Aktion Reinhardt* określenie "praca przymusowa" nabrało nowych znaczeń, nawet jeśli termin ten pozostał taki sam. W wyniku brutalnej likwidacji gett i masowych deportacji do obozów

zagłady każde zatrudnienie mogło uratować życie. Żydzi wierzyli, że praca ocali im życie. Jednak sprawą najważniejszą było znalezienie pracy w firmie produkującej dla wojska. Najlepszą kategorią były przedsiębiorstwa należące do przemysłu uzbrojeniowego, jednak wiosną i latem 1942 r. było niewiele firm należących do tej kategorii z powodu zakazu zatrudniania Żydów w przemyśle zbrojeniowym. Niemniej w 1942 r. coraz więcej Żydów było zatrudnionych w przemyśle zbrojeniowym z powodu różnych równoległych procesów. Sytuacja na frontach w 1942 r. uległa zmianie na niekorzyść Niemiec, co spowodowało, że Wehrmacht w ogóle stracił inicjatywę na polu walki. W konsekwencji armia potrzebowała dużych ilości materiałów, uzbrojenia i amunicji. Jednakże okres podboju nowych terytoriów, zatrzymały się nowe zasoby surowców, żywności, paliw, jeńców wojennych i siły roboczej. Pomimo zwiększenia produkcji wojennej przed rozpoczęciem Operacji Barbarossa, impas na froncie wschodnim, spowodował szybkie wyczerpanie się zapasów i wysokie niedobory materiałów wojennych. Niemiecka produkcja wojenna nie była gotowa do tej nowej sytuacji, dlatego po śmierci Fritza Todta 8 lutego 1942 r. Albert Speer zajął stanowisko ministra zbrojeń i produkcji wojennej. Dzięki wsparciu Hitlera stał się jednym z kluczowych osobistości w Trzeciej Rzeszy. Speer dokonał głębokich reform produkcji zbrojeń. Rozbudowa produkcji wojennej wymagała zapewnienia dużej ilości siły roboczej. Zmiany te dotykały także Generalnego Gubernatorstwa, gdzie znajdowały się fabryki produkujące uzbrojenie i amunicję. Równolegle jednak, od wiosny 1942 r. rozpoczęła się *Aktion Reinhardt*, w ramach której mordowano setki tysięcy Żydów. Następowały przeciwstawne procesy o kresie, gdy istniały niedobory siły roboczej z jednej strony, a z drugiej strony, tysiące potencjalnych pracowników zostało zamordowanych. Taka sytuacja spowodowała liczne konflikty pomiędzy SS i Wehrmachtem.

Obozy pracy od początku ich utworzenia wiosną 1940 r. miały dostarczyć żydowskiej siły roboczej do różnych projektów w dziedzinie infrastruktury, które zostały uruchomione w Generalnym Gubernatorstwie, głównie budowie dróg, mostów, budowie i rozbudowie linii kolejowych, kamieniołomach, regulacji rzek, prace melioracyjnych i inne. Obozy pracy były tworzone przez SS i administrację cywilną na różnych szczeblach.

Lokalna administracja niemiecka utworzyła również obozy pracy w gospodarstwach rolnych. Już od samego początku obozy pracy stały się symbolem prześladowań ze względu na przerażające warunki życia i pracy w większości tych obozów. Rodzi się jednak pytanie, dlaczego tak się stało, czy była to ogólna polityka prześladowań i niszczenia, czy też wynikało to z innych czynników. Na podstawie tych badań możemy twierdzić, że trudności w większości obozów pracy były wynikiem braku właściwej organizacji i kontroli ze strony wyższych organów, co umożliwiło wiele przypadków korupcji i wyzysku pracowników. Głównym celem instytucji i firm było wykonanie pracy, warunki pracy i życia były sprawą drugorzędną. Ze względu na życie i warunki pracy w obozach, większość Żydów nie chciała tam być wysłana. Ci, którzy znaleźli się w obozach byli najczęściej biedni, słabi fizycznie i nie przystosowani do ciężkiej pracy. Po przybyciu do obozów ludzie ci nie otrzymali żadnych akceptowalnych warunków życia, odpowiednich narzędzi, odzieży i butów. Ponieważ ludzi ci stawali się coraz bardziej osłabieni, chorzy i niezdolni do pracy, dlatego też wyniki tych robotników

były raczej słabe. Ze względu na złożoną organizację, odpowiedzialność za zaopatrzenie w żywność, pieniądze i ubrania spadła na rady żydowskie, podczas gdy za roboty były odpowiedzialne prywatne firmy, a organ koordynujący był wystarczająco oddalony. W sytuacji systemu racjonowania lub żywności i innych towarów, rezultatem było cierpienie pracowników. Wszystko to odbywało się w sytuacji ostrej polityki rasowej i propagandy, a Żydzi mieli bardzo ograniczone możliwości składania skarg. Nie możemy stwierdzić, że była to polityka eksterminacji przez eksploatacje siły roboczej na wczesnym etapie wojny, ale żydowskie doświadczenia tych obozów mogły być porównywalne do doświadczeń więźniów obozów koncentracyjnych.

Te wczesne obozy zostały zlikwidowane w większości w 1942 r. Powodem ich likwidacji były nie tylko złe wyniki ekonomiczne, ale przede wszystkim z powodu ograniczenie prac nad rozbudową i inwestycjami w infrastrukturę po 1942 r. Początkowo niemieckie władze okupacyjne Generalnym Gubernatorstwie miały wspaniałe plany budowy lub przebudowy infrastruktury, odbudowy miast i budowę nowych osad dla etnicznych Niemców. Jednak po okresie intensywnych prac w ramach *Programu Otto*, który miał przygotować infrastrukturę do inwazji na Związek Radziecki i rozbudowane plany modernizacji rolnictwa, przynosząc więcej pożyczek na intensywną uprawę, po 1942 r. te plany stały się nieaktualne ze względu na brak siły roboczej i zasobów, które miały na celu produkcję wojenną.

Utworzenie nowego typu obozów odbyło się latem 1942 r., w ramach program zbrojeń, który rozpoczął Albert Speer. Ponieważ w Generalnym Gubernatorstwie były liczne fabryki uzbrojenia, głównie w rejonie Radomia, w Warszawie i Krakowie, a ilość polskich robotników była niewystarczająca, zdecydowano się na mobilizację Żydów. Możliwości mobilizacji polskich pracowników zostały zredukowane, ponieważ około 500 000 polskich jeńców było już w Niemczech, wielu młodych mężczyzn i polskich żołnierzy znalazło się na terytorium okupowanym przez Sowietów we wrześniu 1939 r., podczas wojny zginęło tysiące ludzi, znaczna liczba osób była niepełnosprawna. Ponadto od 1939 r. tysiące polskich mężczyzn i kobiet zostało zmobilizowanych i wysyłanych do pracy w Rzeszy. W tym samym czasie (latem 1942 r.) do obozów zagłady trafiło setki tysięcy Żydów. Prace w fabrykach zbrojeniowych dawały możliwość pracy i pozostania przy życiu.

Ważne podkreślenia jest to, że Żydzi w obliczu prześladowań i eksterminacji byli bardzo aktywni. Nie tylko reagowali, ale często inicjowali procesy w celu przetrwania. Do początku *Aktion Reinhardt* wiosną 1942 r. pierwszym i najważniejszym problemem było znalezienie środków na utrzymanie. Zniszczenie powiązań gospodarczych, zamykanie firm, bezrobocie i ograniczenie dotyczące wypłat z rachunków bankowych czy po prostu kradzieże przyniosły Żydom wielkie straty ekonomiczne. Wiele zostało przekazanych lub deportowanych. Dlatego tylko część z nich mogła korzystać z majątku ruchomego, a nawet nieruchomości w celu pokrycia bieżących wydatków. Dla wielu z nich jedynym rozwiązaniem była praca. Unikanie przymusowej pracy, zwłaszcza w obozach pracy, było jedynie środkiem ochrony przed wyczerpującą, morderczą pracą, która w wielu przypadkach nie mogła dostarczyć pieniędzy i żywności ich rodzinom. Wkrótce Żydzi rozpoczęli proces tworzenia warsztatów i różnych innych przedsięwzięć pod egidą rad żydowskich. Jednak w pierwszych latach

okupacji następowała pauperyzacje, prowadzono politykę eliminacji Żydów z gospodarki, używano ich do wykonywania pracy przymusowej, często bez jakiejkolwiek zapłaty, spychając ich na margines. W większych gettach wielu Żydów zginęło z głodu, co do zasady prawie wszyscy cierpieli głód. Sytuacja zaczęła się zmieniać dopiero wiosną 1941 r. i trwała aż do wiosny 1942 r., kiedy to rozpoczęła się *Aktion Reinhardt*. Latem 1942 r. Żydzi zrozumieli, że jedyną możliwością przetrwania jest praca. Poszukiwanie przez Żydów pracy, spotkało się z drugiej strony z pozytywnym odzewem przedsiębiorców, zarówno Niemców jaki i Polaków, którzy chcieliby robić interesy w Generalnym Gubernatorstwie.

Rady żydowskie również podjęły działania w celu organizacji przedsiębiorstw i warsztatów dla robotników żydowskich w gettach. Ponieważ indywidualni Żydzi nie mieli możliwości prowadzenia przedsiębiorstw z powodu ograniczeń w prowadzeniu rachunków bankowych, poruszaniu się poza gettami, zawieraniu kontraktów itp. Działania te podejmowano dzięki pomocy rad żydowskich lub zrzeszeń robotników. W tym samym czasie w lecie 1942 r. przedsiębiorcy niemieccy rozpoczęli tworzenie swoich zakładów wewnątrz gett, co rozwiązało problemu przepustek i zezwoleń na działalność. Jedynie kilka rad żydowskich, które były rodzajem regionalnych organizacji mających kompetencje regionalne, tak jak na przykład *Judenrat* w Lublinie, Krakowie czy Radomiu. Te właśnie rady żydowskie podejmowały inicjatywy gospodarcze. Z czasem ich funkcję przejęła Żydowska Samopomoc Społeczna (ŻSS lub po niemiecku JUS – *Jüdische Unterstützungsstelle*). Była to oficjalna organizacja samopomocowa działająca w ramach RGO (Rada Główna Opiekuńcza), która i miała bliskie kontakty z Departamentem Spraw Wewnętrznych, Wydziałem Ludności i Opieki Społecznej (*Bevölkerung und Fürsorge* - BuF). Prezydium Żydowskiej Samopomocy Społecznej przesłało liczne okólniki z prośbą o dane i skłaniały miejscową administrację żydowską do założenia w każdym mieście tak zwanych wspólnot pracy. Mimo niewielkich możliwości Żydowska Samopomoc Społeczna podjęła wiele starań, aby poprawić kondycję robotników żydowskich w obozach pracy i okazała się skuteczna, prawdopodobnie dzięki wsparciu ze strony BuF. Wysiłki te były ważne dla Żydów w terenie, ale okazały się absolutnie nieskuteczne, mówiąc o możliwościach ratowania ich przed zagładą.

Do 1942 r. Żydzi byli zatrudniani głównie w warsztatach gettowych i projektach budowlanych w obozach pracy, jednak od 1942 r. wskutek niedoboru siły roboczej, zaczęto zatrudniać Żydów w przemyśle wojennym, w tym w fabrykach samolotów, amunicji, hutnictwie i innych. Ten program rozpoczął się, gdy SS i policja likwidowały getta i wywożono Żydów do obozów zagłady. Wojsko znalazło się w sytuacji niemożliwej, próbując zastąpić Polaków wywożonych do pracy w Niemczech, aby zastąpić tam mobilizowanych Niemców. W tym samym czasie następowała szybka eksterminacja Żydów. Ironicznie rzecz biorąc, niektórzy z Polaków zastępowali żydowskich robotników deportowanych z Niemiec na Wschód. Była to dość chaotyczna sytuacja, kiedy Wehrmacht starał się utrzymywać produkcję uzbrojenia na najwyższym poziomie i walczyć na froncie, podczas gdy SS realizował ideologiczne cele, jednocześnie sabotując wojenny wysiłek Wehrmachtu.

Już w lipcu 1942 r. Generał Schindler zawarł porozumienie z SSPF Krüger, zgodnie z którym robotnicy żydowscy w przedsiębiorstwach zbrojeniowych mieli być przetrzymywani w barakach fabrycznych i obozach pracy SS, aby kontynuować produkcję. 19 lipca 1942 roku Himmler zaakceptował umowę, jednak tego samego dnia wydał zarządzenie nakazujące przesiedlenie całej ludności żydowskiej do obozów w Generalnym Gubernatorstwie, które miała zostać zrealizowana do 31 grudnia 1942 r. Zgodnie z jego postanowieniem w dniu 31 grudnia 1942 r. osoby pochodzenia żydowskiego mogły pozostać w Generalnym Gubernatorstwie tylko w obozach zbiorczych w Warszawie, Krakowie, Częstochowie, Radomiu i Lublinie.

Wśród historyków badających problemy pracy przymusowej i wyzysku robotników w okresie nazistowskim jest kilka, którzy przedstawili tezę o "Zagładzie przez pracę" (*Vernichtung durch Arbeit*), która zgodnie z ich argumentami była jedną z metod eksterminacji Żydów. Autor tej pracy twierdzi, że to nie był cel tych obozów pracy, a w rzeczywistości złe warunki były prostą konsekwencją braku właściwej organizacji, kontroli, niedoboru żywności i ubrań. Jednak jak już wspomniano powyżej, wiele obozów pracy SS stało się miejscami fizycznego niszczenia robotników, tak jak w przypadku kompleksu w Bełżcu w latach 1940-1941. Nie możemy jednak zaprzeczyć, że planowano eliminowanie innych grup poprzez ciężką pracę i trudny klimat. Częściowo pozostał jako plan długodystansowy. *Generalplan Ost* przewidywał, że w przyszłości miliony ludzi zostaną przeniesione na Wschód i zmuszone do pracy w obozach pracy.

Według *Hungerplan* (plan głodowy lub plan zagłodzenia podbitej ludności) przyjętego przez Wehrmacht wielu obywateli radzieckich musiało umierać, aby zachować zasoby żywnościowe dla niemieckiej armii. Nieznana liczba obywateli radzieckich zmarła z głodu. Wyniszczenie przez głód nie było celem w przypadku obozów pracy w Generalnym Gubernatorstwie. Ten rodzaj pracy był raczej używany w obozach koncentracyjnych, a także w końcowym okresie wojny, a przede wszystkim w celu osiągnięcia pewnych celów gospodarczych, a nie w celu wyeliminowania więźnia. Chciałbym również przypomnieć, że miliony radzieckich jeńców zmarło w obozach jeńców wojennych bez pracy, ale z powodu warunków pogodowych, braku mieszkania i jedzenia.

Nawet obozy jak na przykład HASAG (*Hugo Schneider Aktien Gesellschaft*) w Skarżysku Kamiennej, gdzie wielu więźniów było zatrudnionych do produkcji materiałów wybuchowych, a w końcu zmarło z wycieńczenia, substancji chemicznych (na przykład *picrine* i *Trinitrotoluene*) lub braku odpowiedniego pożywienia, to ich śmierć nie była celem samym w sobie. Więźniowie ginęli, ponieważ kierownictwo było zainteresowane wyłącznie zyskiem i produkcją. To nie był cel pracy, ale raczej produkt uboczny. Niemiecki system koncentracji i zagłady zmierzał do wysyłania ofiar żydowskich do natychmiastowej zagłady lub do niewolniczej pracy, która po krótkim czasie zakończy się śmiercią. Jednak niektóre z mniejszych obozów pracy przyłączonych do przedsiębiorstw działających na rzecz przemysłu zbrojeniowego, czy to pod kontrolą SS, czy nie, czasem utrzymywał żydowskich niewolników żyjących na dłuższy okres czasu – albo z powodu niezbędnych zadań produkcyjnych, czy też ze względu na osobiste korzyści miejscowej administracji.

Więźniowie obozów SS zmarli jednak nie tylko z powodu złych warunków bytowych, ale także z powodu ich traktowania przez personel. Na przykład *SS-Oberführer* Julian Scherner powiedział kiedyś więźniom: "Jestem waszym Bogiem. Kiedy powiem, że żyjesz – żyjesz, a kiedy mówię, że jesteś martwy, wtedy umierasz. (*Ich bin euer Gott. Wen ich sage Du lebst, dann lebst Du, und wenn ich sage Du bist tot, dann stirbst Du*)." Pogorszenie warunków w ostatnich fazach wojny miało miejsce niezależnie od chęci eksterminacji siły roboczej. Na przykład *Organisation Todt* szybko okazała się równa SS w niewłaściwym traktowaniu robotników-niewolników.

W ostatnich etapach wojny w wielu projektach budowlanych zginęło tysiące więźniów. Odbywa się to podczas budowy *Durchgangstrasse IV* (1941-1942), w Dora-Mittelbau, Gross Rosen, Neuengamme i innych obozach. Jednak nawet na tych etapach celem było osiągnięcie wyników, kończąc na czasach projekty podziemnych fabryk uzbrojenia itp. Był to wyścig z czasem. W sytuacji walki o przetrwanie nazistowskie Niemcy były gotowe poświęcić nie tylko setki tysięcy więźniów, ale także tysiące własnych obywateli.

W wyniku likwidacji gett i deportacji Żydów do obozów pracy tylko produktywnych, niezbędna niemiecka produkcja wojenna wydawała się być jedyną drogą prowadzącą do przetrwania. Większość Żydów, którzy nadal żyli w 1942 r., słusznie mogli tak myśleć. Mieli oni już długie doświadczenia prześladowania, nędzy, nazistowskiej propagandy, która traktowała ich jako pasożytów. Żydzi, jak już okazało się, mogą wnieść wiele do nazistowskiego wysiłku wojennego. Wielu z nich było specjalistami w różnych dziedzinach produkcji; mieli doświadczenie, zdolność do szybkiego uczenia się, byli tani i dyspozycyjni. Najwyraźniej byli doskonałymi pracownikami. Niemniej jednak SS, organizacja przeprowadzająca taki absurdalny program unicestwienia Żydów - nie tylko z moralnego punktu widzenia, ale także z punktu widzenia ekonomicznego, strategicznego i logistycznego – była gotowa w pełni zrealizować plan eksterminacji aż do końca.

Kwestia pracy przymusowej Żydów pozostawała prawie do końca przedmiotem sporu. Z jednej strony była zgoda na eksterminację Żydów ze strony przywódców Niemiec, tak jak to była wola Hitlera do końca. Z drugiej strony istniały "tymczasowe" koncesje, aby utrzymać ich w przemyśle zbrojeniowym. Ta tymczasowość ostatecznie uratowała życie wielu Żydów, którzy przetrwali aż do wyzwolenia. Również Himmler, jeden z przywódców Niemiec i główny sprawca zagłady, był chwiejny w swoich przekonaniach pod koniec wojny. Jednak po drugiej stronie był Albert Speer, który intensywnie realizował swoje cele w zakresie produkcji uzbrojenia, i dla utrzymania tej produkcji był w stanie chronić żydowską siłę roboczą w fabrykach uzbrojenia. Nie powinniśmy w żaden sposób sądzić, że chroni Żydów jako takich. W przypadku kompleksu Dora Mittelbau tysiące Żydów zginęło podczas budowy podziemnych fabryk. Wydaje się prawdopodobne, że Speer nie był zainteresowany ochroną Żydów i na pewno nie chciał prosić Hitlera, aby zmienił zdanie. Wśród wojskowych i wśród kompleksu przemysłowego brakowało też chęci kwestionowania spraw ideologicznych. Nikt nie chciał przyznać otwarcie, że jest zainteresowany zachowaniem przy życiu Żydów. Administracja cywilna Generalnego Gubernatorstwa, zwłaszcza na poziomie głównych urzędów (*Hauptämter*), wydziałów, sekcji i agencji, była znacznie bardziej humanitarna niż aparat SS. Szczególnie wydział

BuF miała bliskie kontakty z Żydowską Samopomocą i często skutecznie pomagał Żydom. Z drugiej strony prywatne firmy były zupełnie bezsilne, a ich pragnienie ochrony żydowskich pracowników zakończyło się niepowodzeniem.

Hans Frank i jego otoczenie chcieli zrealizować swoje wielkie plany przekształcania Generalnego Gubernatorstwa w rodzaj państwa wzorcowego (*Musterstaat*). Poparł on plan eliminacji Żydów, ale preferował wykonanie tego zadanie rękami innych. Choć wielu Niemców chciało zachować żydowską siłą roboczą i zachować poziom produkcji, inni podporządkowali się planom eksterminacji Żydów. Natomiast Żydzi znaleźli się pośrodku i starali się manewrować pomiędzy tymi grupami interesów. Dla Żydów praca była kluczową strategią przetrwania i mogła uratować życie, ale tylko w niektórych przypadkach i nie była kwestia wyboru, ale raczej kwestia losu. Ci, którzy byli w obozach pracy przy zakładach zbrojeniowych i byli wystarczająco silni, przetrwali, pomimo późniejszych deportacji i marszy śmierci.

Stan rzeczy w Generalnym Gubernatorstwie odzwierciedlał sytuację w Rzeszy i na terenach okupowanych. Jednakże Generalne Gubernatorstwo stało się jednym z głównych placów boju konfliktów interesów, których linie podziału przebiegały pomiędzy administracją cywilną, Wehrmachtem, prywatnymi przedsiębiorstwami oraz instytucjami, takimi jak SS i policja. Instytucje te były zainteresowane głównie ochroną ich kompetencji i interesów, a nie w zachowaniem Żydów. Dopóki żydowscy robotnicy byli użyteczni, dyspozycyjni i przynosili zyski, dopóty zachowano ich przy życiu. Większość Żydów wierzyła, jak myślą ludzie racjonalni, że praca mogła być istotnym czynnikiem mogącym zachować ich przy życiu. Jednakże możliwości przeżycia były determinowane czynnikami politycznymi, które autodestruktywnie realizowały nazistowskie plany, nawet kosztem katastrofalnych konsekwencji militarnych i moralnych, a nawet autodestrukcji.

Pomimo tego, że dalsze badania nad problemami ekonomicznymi gett prowincjonalnych nie zostały jeszcze opublikowane, były one przedmiotem badań autora w okresie studiów podoktoranckich w Międzynarodowym Instytucie Badań nad Holokaustem w Yad Vashem w Jerozolimie. Został na ten temat wygłoszony referat. Te badania wymagają dalszych, pogłębionych kwerend i dalszej pracy. Częściowe rezultaty tych badań zawarto w hasłach encyklopedycznych dotyczących Jadowa, Błonia i Grójca, opublikowanych w *Encyclopedia of Camps and Ghettos 1933-1945, Volume II, Ghettos in German-Occupied Eastern Europe, Part B*, Geoffrey P. Megargee, General Editor, Martin Dean, Volume Editor, Bloomington 2012.

Na temat prześladowań Żydów w okresie okupacji są artykuły dotyczące sytuacji w Warszawie na tzw. aryjskiej stronie: „Prześladowani - powstańcy - jeńcy: zbiorowy portret żydowskich papierosiarzy z pl. Trzech Krzyży - uczestników Powstania Warszawskiego", [w]: *Szkice z dziejów obozów w Lamsdorf/Łambinowicach. Historia i współczesność*, zeszyt 5, red. Piotr Stanek, CMJW w Łambinowicach-Opolu, Opole 2013, s. 140-168.

Inny artykuł opublikowany w języku słowackim dotyczy prób przeżycia Żydów z gett w okolicy Krakowa, którzy starali się uciekać poprzez Słowację na Węgry, będące do wiosny 1944 krajem,

gdzie skupiało się wielu uciekinierów i uchodźców z Polski. Umożliwiało te Żydom uzyskanie fałszywych dokumentów i dalszej wędrówce poprze Rumunię do Palestyny. Temat ten przedstawiono w artykule pod tytułem: 'Cesty nádeje: Úteky Židov z Pol'ska cez Slovensko v rokoch 1943-1944', w. *Druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska*, Museum SNP, Banská Bystrica, 2010, ss. 36-44. (język słowacki).

Poszukiwania materiałów archiwalnych dotyczących Zagłady na ziemiach polskich w Izraelu zawarto również w przewodniku (publikacja elektroniczna online) wydanym po angielsku: Mędykowski, Witold, 'Archives and Institutions in Israel' in: *Guide to the Sources on the Holocaust in Occupied Poland*, Ed. Alina Skibińska, European Holocaust Research Infrastructure (EHRI) 2014, ss. 143-176.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo - badawczych (artystycznych).

Publikacje, które ze względów formalnych nie mogą stanowić części dzieła naukowego, ale wydają się być istotnym wkładem w nasza wiedzę o Zagładzie są trzy publikacje – redakcje naukowe wspomnień z okresu zagłady. Pierwsza z nich to: Weissberg, Dow, *The Whistle of the Train Woke Me Up. A Jewish Boy in the Lwów Ghetto and in Hiding in Warsaw*, ed. Witold Medykowski, Yad Vashem, Jerusalem, 2016 (hebrajski), 192 strony, ISBN 9789653085282, została opublikowana w języku hebrajskim i zawiera wspomnienia żydowskiego chłopca ze Lwowa, który w okresie deportacji Żydów ze Lwowa do obozu śmierci w Bełżcu, uciekł do Warszawy i tam przebywał do końca wojny w ukryciu.

Dwie pozostałe również dotyczą Lwowa w okresie okupacji. Jedna z nich to wspomnienia żydowskiego policjanta, który w sposób dokładny i bardzo obrazowy opisał życie w getcie aż do końcowego etapu jego istnienia. Jest to książka pod tytułem: Ben Z. Redner, *A Jewish Policeman from Lwów. An Early Account 1941-1943*, ed. Edyta Gawron, Witold Mędykowski, Yad Vashem, Jerusalem 2015, 310 stron, ISBN 978-9653085046. Kolejna praca to redakcja naukowa wspomnień Polaka, prof. Tadeusza Zadereckiego, znanego orientalisty, znawcy kultury i języków żydowskich, autora wielu książek na temat antysemityzmu, Talmudu i języka hebrajskiego. Jest to książka: Zaderecki Tadeusz, *Lwów under the Swastika. The Destruction of the Jewish Community through the Eyes of a Polish Writer.* ed. Witold Mędykowski, Jerusalem: Yad Vashem, 2018.
503 strony, ISBN 9789653085794.

Najnowszą publikacją, które ukazuje się na początku 2019 roku to wydanie książki Włodzimierza Zeewa Żabotyńskiego, *Państwo żydowskie*, red. Witold Mędykowski, Jerozolima-Warszawa: Rozpisani, 2019, ISBN 9789659003822. Jest to pierwsza publikacja z zamierzonej serii pism Zeewa Żabotyńskiego, jednego z najwybitniejszych myślicieli i przywódców ruchu syjonistycznego, który z powodów różnic politycznych i ideologicznych, stworzył Nową Organizację Syjonistyczną oraz ruch młodzieżowy Betar. Ideologia syjonistów-rewizjonistów jest dziś mało znana, chociaż przed II wojną światową był to ruch mający setki tysięcy zwolennikiem w Polsce i w innych krajach Europy oraz na innych kontynentach. Z pewnością ta publikacja wniesie wiele do popularyzacji wiedzy o ruchu

syjonistycznym i wpłynie na zwrócenie większej uwagi na zagadnienia dotyczące syjonizmu a także konsekwencjach opóźnienia utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie na los milionów Żydów europejskich w najbardziej krytycznym czasie - okresie Holokaustu.

Moja działalność naukowa wyraża się również w publikacjach dotyczących archiwistyki i dostępności do źródeł archiwalnych, co pozwala również innym badaczom ich szersze użycie w działalności naukowej. W publikacji: Witold Mędykowski, 'Lato 1941', *Karta*, 71, April-June 2012, p. 60-89, przygotowano do druku relacje dotyczące pogromów na Kresach Wschodnich. W publikacji: Witold Mędykowski, 'Początek wojny niemiecko-sowieckiej', in: *The Great West Ukrainian Prison Massacre of 1941. A Sourcebook.* Eds Ksenya Kiebuzinski, Alexander Motyl, Amsterdam University Press, 2017, pp 163-175. Przedstawiono problem związane z mordami więziennymi na obszarach Małopolski Wschodniej w okresie wycofywania się Armii Czerwonej. Podobne problem obejmuje artykuł dotyczący problematyki pogromów na terenach okupowanych przez Armię Czerwoną, a następnie zdobytych przez Niemców latem 1941 roku: Witold Mędykowski, 'The Pogroms in the Former Soviet Occupation Areas in the Summer of 1941', in: *Romania and the Holocaust. Events-Contexts-Aftermath*, Simon Geissbühler, ed., Ibidem Verlag, Stuttgart, 2016, pp. 115-129. W artykule o wypędzeniu Polskich Żydów z Niemiec w 1938 roku do Zbąszynia, przedstawiono losy deportowanych: Witold Mędykowski, 'Zbąszyń 1938, Historia jednego, Historia świata / Zbąszyń 1938, History of an Individual, History of the World', *Do zobaczenia za rok w Jerozolimie – deportacje polskich Żydów w 1938 roku z Niemiec do Zbąszynia / See You Next Year in Jerusalem – Deportation of Polish Jews in 1938 from Germany to Zbąszyń*, red. I. Skórzyńska i W. Olejniczak, Poznań 2012, s. 113-123.

W ostatnich latach opublikowałem też kilka recenzji, dotyczących ważnych książek na temat Holokaustu, takich jak: Witold Mędykowski, 'Probleme der Interpretation der 'Shoah am Rande'', Sehepunkte, Ausgabe 11 (2011), Nr. 7/8 (http://www.sehepunkte.de/2011/07/20324.html), oraz: Witold Mędykowski, Review of: Timothy Snyder, Skrwawione ziemie: Europa między Hitlerem a Stalinem, Świat Książki, Warszawa, 2011, p. 544, in: *Łambinowicki Rocznik Muzealny*, Nr 34 (2011), p. 161-168.

Od chwili otrzymania doktoratu na początku 2010, wygłosiłem wiele referatów na konferencjach międzynarodowych w różnych krajach, przede wszystkim w Polsce, Izraelu. Wiele referatów przedstawiono też na forum Yad Vashem dla archiwistów. Byłem współorganizatorem kilku konferencji, między innymi dużej konferencji EHRI w Krakowie w dniach", 19-21 maja, 2014, "*Holocaust Documentation in Eastern Europe.*"

Uczestniczyłem w kilku projektach międzynarodowych w Polsce i w Izraelu, do których należy zaliczyć: 2009-2011 - Grant badawczy Fundacji "*Erinnerung, Verantwortung und Zukunft*" (Fundacja "Pamięć, odpowiedzialność i przyszłość"), Berlin, Niemcy, gdzie byłem wykonawcą. Projekt badawczy NPRH PH-43, 2013-2015, "Pogroms. Wspólna przemoc wobec Żydów na ziemiach polskich w XIX - XX wieku. Historia, pamięć, tożsamość," w którym pełniłem funkcję kierownika

zespołu II wojny światowej. Obecnie jestem członkiem zespołu, który przygotowuje wydanie w języku rosyjskim dokumentów źródłowych z getta warszawskiego, Yad Vashem - Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej (GARF). Pełnię w nim funkcję wykonawcy i redaktora.

Pełniłem funkcję eksperta w kilku projektach międzynarodowych, takich jak: współpraca przy projektowaniu wystawy w Aptece pod Orłem, "Apteka w getcie krakowskim. Ambasada w krainie śmierci", Kraków, 31 października 2011-2012; eksperta i badacza w badaniach dotyczące działaczek żydowskich organizacji kobiet syjonistycznych (WIZO) we Lwowie. Praca na zlecenie WIZO Israel (Women's International Zionist Organization) oraz współpraca przy realizacji projektu Ośrodek Brama Grodzka - Teatr NN w Lublinie, "Lublin. Pamięć Zagłady", 2016.

Jestem członkiem rad naukowych takich czasopism jak: *Studia Żydowskie. Almanach*, *Łambinowicki Rocznik Muzealny*. Jestem członkiem kilku towarzystw naukowych w Izraelu oraz towarzystw międzynarodowych.

W 2011 prowadziłem seminarium magisterskie (M.A.): "Polish Jews during World War II and the Holocaust" na Uniwersytecie w Hajfie, w Jewish History Departament.

W latach 2014-2015 odbyłem studia post doktoranckie w Międzynarodowym Instytucie Badań nad Holokaustem w Yad Vashem w Jerozolimie. Zajmowałem się w tym czasie badaniem sytuacji ekonomicznej prowincjonalnych gett. Jest to temat, które będzie kontynuowany i spodziewam się, że w najbliższych latach ukażą się na ten temat artykuły naukowe.

W ostatnich latach zwracają się do mnie różne instytucje międzynarodowe w sprawie recenzowania artykułów i książek, wygłaszania wykładów i szkoleń. W ciągu ostatniego roku napisałem kilka artykułów opublikowanych w *Times of Israel* oraz na blogu, na tematy Holokaustu, historii II wojny światowej, ale też dawniejszych okresów z historii żydowskiej.

Moje dalsze projekty obejmują publikacje książek w języku polskim ważnych działaczy i myślicieli żydowskich. Pierwsze publikacje (w zaawansowanym stopniu przygotowania), jeszcze w bieżącym 2019 roku obejmą prace Włodzimierza Zeewa Żabotyńskiego, Menachema Begina oraz Abrahama Podliszewskiego i innych.

Witold Wojciech Mysłowski